

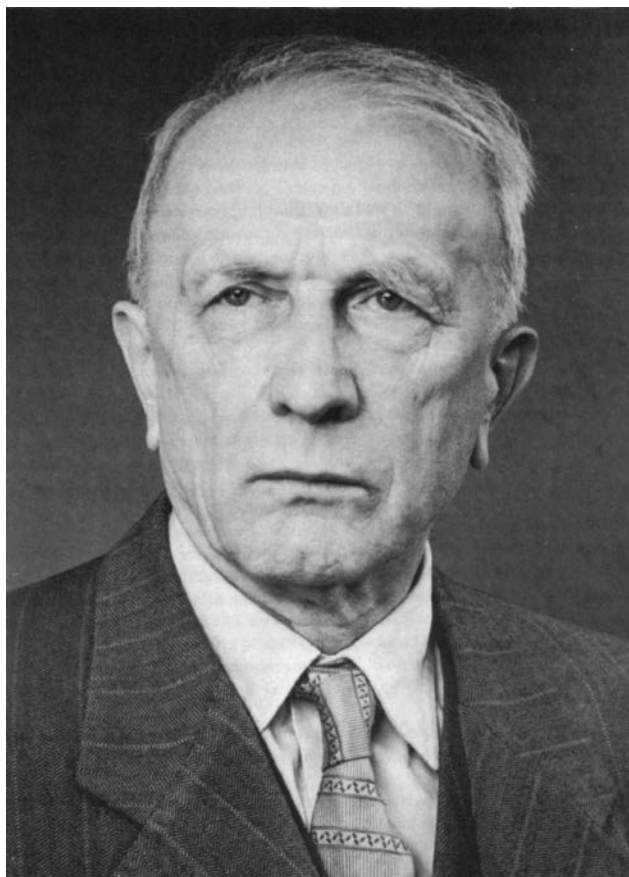
Vzpomínka na profesora Václava Machka

26. května 2015 uplyne padesát let od okamžiku, kdy po zhoubné nemoci zemřel ve věku sedmdesáti let prof. PhDr. Václav Machek, DrSc., významný etymolog, slavista, baltista a indoevropeista, který byl většinu svého života spjat s brněnskou filozofickou fakultou.

V. Machek se narodil 8. listopadu 1894 v malé východočeské vesničce Úhlejev, v její části zvané Brodek, do početné rodiny chudého venkovského krejčího. V letech 1906–1914 studoval díky finanční podpoře pro nadané žáky na gymnáziu ve Dvoře Králové nad Labem, po maturitě byl přijat ke studiu češtiny a klasické filologie na pražskou filozofickou fakultu. Po ukončení univerzitního studia v roce 1921 (přerušeno třiletou vojenskou službou) pobýval dva a půl roku jako stipendista v Paříži, poté působil jako středoškolský učitel na gymnáziích v Pardubicích, Trnavě, Novém Městě nad Váhom, Tišnově a v Brně. Dva roky pracoval na akademickém pracovišti připravujícím *Příruční slovník jazyka českého* v Praze. V roce 1931 se habilitoval pro obor srovnávací indoevropská jazykověda na Masarykově univerzitě v Brně (habilitační práce *Studie o tvoření výrazů expresivních* vyšla v Praze v roce 1930), profesorem byl jmenován v roce 1936. Brněnské filozofické fakultě byl věrný od roku 1931, kdy začal vést přednášky a semináře, až do své smrti v roce 1965; v letech 1951–1954 byl jejím proděkanem pro vědu a v roce 1958 byl jmenován vedoucím nově zřízené katedry slavistiky a srovnávacího jazykozpytu.

Tematika přednášek a seminářů, které na filozofické fakultě vedl, byla velmi pestrá, zahrnovala nejen slovanskou a indoevropskou srovnávací jazykovědu, ale i výklady o sanskrtu, Avestě, páli, řečtině, tocharštině, litevštině, lotyštině, staré pruštině, o pravlasti a kultuře starých Indoevropanů, o dějinách jazykovědy aj. O Machkovi-pedagogovi se dovídáme ze vzpomínek jeho žáků (např. Adolfa Erharta, Evy Havlové, Radoslava Večerky, Žofie Šarapatkové aj.): byl to prý člověk velmi skromný, sebekritický, svědomitý, laskavý a vždy ochotný pomoci. Jeho přednášky a semináře přitahovaly četné posluchače, protože měl vzácný dar jednoduše a jasně vysvětlit i velmi obtížnou látku.

Po celý svůj vědecký život se V. Machek zajímal o slovanskou srovnávací jazykovědu, k níž ho přivedli v Praze jeho učitelé Josef Zubatý a Oldřich Hujer, v Paříži pak zejména Antoine Meillet, Joseph Vendryes aj. Hlavní, ovšem ne jedinou oblastí jeho bádání byla od počátku etymologie. Machek si záhy uvědomil, že slovanská slovní zásoba je ve srovnání s lexikem ostatních indoevropských jazyků dosud nedostatečně zpracována, přestože její materiál, často velmi archaický, může přispět k objasnění dosud nejasných věcí v jiných indoevropských jazycích. Od výkladů jednotlivých slov postupně přešel ke zpracování celých skupin slov sdružených podle významu, psal např. o slovanských názvech brzdy, o názvech rostlin, hub, ptáků, ryb, jídel, barev, smyslů, bohů a démonů aj. Pozornost směřoval Machek také k jazykovým kontaktům

slovanským s jinými indoevropskými větvemi, zejména ke kontaktům slovansko-baltským (těm je věnována kniha *Recherches dans le domaine du lexique balto-slave*, Brno 1934) a slovansko-germánským (ty zpracoval v řadě článků, z nichž nejdůležitější vycházely v letech 1951–1954 pod názvem *Quelques mots slavo-germaniques* v časopise *Slavia*). Pro Machkovu etymologickou práci¹ je příznačné, že velký důraz klade na shody sémantické, že nadřazuje sémantiku nad shodami hláskoslovnými; vedle zákonitých hláskových změn připouštěl Machek i hláskové změny fakultativní, sporadické (jako jsou např. expresivní dloužení, substituce souhlásek typu *b/p/m*, *d/n*, záměna likvid *r/l*, substituce souhlásek znělá/neznělá, dálková metateze, vkládání likvid *r/l*, afektivní palatalizace souhlásek, afektivní *ch-*, sekundární nazalizace aj.). Typické je rovněž důsledné uplatňování metody „*Wörter und Sachen*“, tedy spojování výkladu slov se znalostmi reálií. Machek měl encyklopedické znalosti z mnoha oblastí materiální a duchovní kultury Slovanů a Indoevropanů, zajímal se o živou přírodu, hlavně o botaniku, což zúročil

1 Podrobněji k jeho metodám srov. HAVLOVÁ 1994, JANÝŠKOVÁ 2010a.

zejména v monografii *Česká a slovenská jména rostlin* (Praha 1954). Přitahovala ho také etnografie, v řadě etymologických výkladů uplatňoval znalost věcí, lidových zvyků, pověr aj., zajímal se o nejstarší dějiny Slovanů a Indoevropanů, o jejich náboženství; na základě konkrétních názvů bohů v jednotlivých indoevropských jazycích se snažil rekonstruovat obraz o nejstarších indoevropských božstvech; z prací zabývajících se touto problematikou je možno uvést sérii článků uveřejňovaných od roku 1942 v časopise *Archiv orientální*, např. *Name und Herkunft des Gottes Indra*, *Origin of the Aśvins*, *Origin of the gods Rudra and Pūṣan*, *Origin of the god Viṣṇu*, dále studie *Essai comparatif sur la mythologie slave* v *Revue des Études slaves* (1947) a *Die Stellung des Gottes Svantovit in der altslavischen Religion* v *Orbis scriptus* (Dmitrij Tschizewskij zum 70. Geburtstag, München 1966). V. Machek byl úspěšným popularizátorem vědy, napsal například celou sérii článků o názvech hub, které uveřejňoval v *Časopise československých houbařů*; v článku z roku 1960 *Zrození etnomykologie* pojednává podrobně o novém vědním oboru zabývajícím se úlohou a místem hub v dějinách lidské kultury.

Machkovo vědecké dílo je rozsáhlé, jeho práce zasáhly do různých oborů gramatiky. Z hláskoslovných prací je třeba zmínit (vedle monografie o expresivních hláskových změnách *Studie o tvoření výrazů expresivních*) obsáhlou studii o původu hlásky *ch* na začátku slova, která byla pod názvem *Untersuchungen zum Problem des anlautenden ch- im Slavischen* uveřejněna v časopise *Slavia* (1938–1939), z prací tvaroslovných je možno uvést např. článek o původu latinského imperfekta na *-bam* a futura na *-bo* (*Pour expliquer les -bam et -bo latins*), který vyšel v roce 1962 v Praze ve sborníku *Charisteria Francisco Novotný octogenario oblata*, v pracích slovtvorných věnoval pozornost slovesným a jmenným sufixům (např. v roce 1953 ve studii *Les verbes slaves en -chati* v časopise *Lingua Posnaniensis*), v syntaktických např. zesilovacímu instrumentálu typu českého *dareba s darebou* a jemu odpovídajícímu ruskému *дырак дыраком, болван болваном* (*Naše řeč* 1929). Machek pronikl i do jiných disciplín, když se v článku *Kdo je Kozdra v staročeském Sporu duše s tělem* (*Listy filologické* 1957) zabýval interpretací jednoho staročeského textu, ve stati *První dvě vydání staročeské Rady zvířat* (*Listy filologické* 1938) přispěl k osvětlení této staročeské památky. Dokonce se jedním článkem dotkl i hudby, když v roce 1959 napsal pro časopis *Hudební rozhledy* rozsáhlý článek *Josef Zubatý jako hudebník*. Velkou část svého vědeckého potenciálu věnoval Machek psaní recenzí a drobnějších zpráv o nových publikacích čistě lingvistických i o nejnovějších publikacích týkajících se oblastí vzdálenějších, jako jsou historie, národopis, literatura aj. Cenné jsou i Machkovy nekrology, v nichž zhodnotil dílo takových osobností jazykovědy, jakými byli Josef Zubatý, Oldřich Hujer, Josef Miloslav Kořínek, Josef Janko, Josef Baudiš a jiní.

U nás i ve světě je jméno Václava Machka spojeno zejména s jeho etymologickými slovníky, s *Etymologickým slovníkem jazyka českého a slovenského* z roku 1957 a jeho druhým, opraveným a doplněným vydáním, které vyšlo posmrtně v roce 1968 pod názvem *Etymologický slovník jazyka českého*.

Václav Machek stál rovněž u zrodu akademického etymologického pracoviště², které bylo v rámci Slovanského ústavu Československé akademie věd zřízeno v roce 1952 v Brně. Sem

2 Dnes etymologické oddělení Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky.

přivedl i svou žákyni a později asistentku Evu Havlovou, která pak v „machkovském“ duchu vchovala další generaci etymologů. Členové etymologického oddělení nezapomínají na svého otce-zakladatele. Ke stému výročí narození v roce 1994 připravilo etymologické oddělení spolu s filozofickou fakultou brněnské univerzity konferenci *Χαριστήρια Venceslao Machek oblata*, věnovanou vědeckému odkazu V. Machka³, v roce 2012 se při příležitosti 60. výročí vzniku etymologického pracoviště uskutečnil křest sebraných prací V. Machka (JANYŠKOVÁ – KARLÍKOVÁ – HAVLOVÁ – VEČERKA 2011), ve stejném roce byla vydána i Machkova korespondence (BOČEK – MALČÍK 2011). Při různých příležitostech stále připomínáme přínos Václava Machka české i světové etymologii (srov. z poslední doby JANYŠKOVÁ 2009, JANYŠKOVÁ 2010b, JANYŠKOVÁ 2010c).

LITERATURA

- BOČEK, Vít – MALČÍK, Petr. 2011. *Václav Machek, Korespondence*. I, II. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. *Studia etymologica Brunensia*, 12.
- HAVLOVÁ, Eva. 1994. Etymologické metody Václava Machka. *Slavia*. 63, s. 389–394.
- JANYŠKOVÁ, Ilona. 2009. Vaclav Maxek – osnovopoložník brněnské etimologičeské školy. In: BEREZOVIČ, E. L., ed. *Ětnolingvistika. Onomastika. Ětimologija. Materialy meždunarodnoj naučnoj konferencii, Ekaterinburg, 8–12 sentjabrja 2009g.* Ekaterinburg: Izdatel' stvo Ural'skogo universiteta, s. 308–309.
- JANYŠKOVÁ, Ilona. 2010a. Metody raboty Vaclava Maxeka v svete sovremennoj ětimologii. In: GRKOVIĆ-MEJDŽOR, J. – RADOVANOVIĆ, M.: *Teorija dijahronijske lingvistike i proučavanje slovenskih jezika*. Beograd: SANU, s. 79–88.
- JANYŠKOVÁ, Ilona. 2010b. Lingvističeskoe nasledie Vaclava Maxeka. *Slavjanovedenie*. 6, s. 27–32.
- JANYŠKOVÁ, Ilona. 2010c. Etymolog Václav Machek. *Akademický bulletin*. 5, s. 34.
- JANYŠKOVÁ, Ilona – KARLÍKOVÁ, Helena – HAVLOVÁ, Eva † – VEČERKA, Radoslav. 2011. *Sebrané spisy Václava Machka*. 1–2. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Příspěvek vznikl v rámci projektu GA ČR č. 13-17435S.

Ilona Janyšková

Institute of the Czech Language of the AS CR, v. v. i.

Department of Etymology

Veveří 97, 602 00 Brno

Czech Republic

ilona.janyškova@iach.cz

3 Většina příspěvků přednesených na této konferenci byla publikována v časopise *Slavia* 63 (1994), 387–512.